

TƏHSİL

PROBLEMLƏRİ

Qəzet 2002-ci ildən nəşr edilir

№ 45-46 (817-818) 16-23 iyun 2013-cü il Təhsil Problemləri İnstitutunun elmi-metodik nəşri Qiyməti 60 qəpik

Hüseyn ƏHMƏDOV,
ADPU-nun kafedra müdiri, pedaqoji elmlər doktoru, professor, SSRİ PEA-nın müxbir üzvü, Azərbaycan SSR-nin əməkdar ali məktəb işçisi, Rusiya Dövlət Təhsil Akademiyasının xarici üzvü, Heydər Əliyev adına "Əsrin Akademiyası"nın haqiqi üzvü, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdcüsü

"Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası Azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsəbiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq".

Heydər Əliyev

U lu öndərimiz Heydər Əliyevin fəaliyyətində gənc nəslin təlim-tərbiyə və təhsili, milli-mənəvi və dini dəyərlər, bütövlükdə xalqımızın qədim və zəngin mədəniyyəti, mədəni abidələri, adət-ənənələri ilə yanaşı, Azərbaycan dilində səs üsulu ilə yazılmış ilk dərslilər də diqqət mərkəzində olmuşdur.

Heydər Əliyevin zəngin irsində, onun bir çox çıxışlarında və bəyanatlarında, xüsusilə də "Dövlət dilinin təbiqəsinin təkmilləşdirilməsi haqqında" 18 iyun 2001-ci ildə imzaladığı prezident fərmanı, bu fərmanda irəli sürülən fikirlər, müdəcəllər bütün dövrlər, gələcək onilliklər, qərinələr deyil, əsrlər boyu öz tərəvətini və aktuallığını saxlayacaqdır.

Azərbaycan dilinin Azərbaycan respublikasının rəsmi dövlət dili statusunun geniş tətbiq edilməsi və sərbəst inkişafı üçün münbit zəmin yaratmasını xüsusi vurğulayan dahi rəhbər ana dilimizin tarixi inkişaf yollarının geniş imkanlarını ayrıca qeyd etmişdir. Dilimiz xalqın keçdiyi bütün mərhələlərdə onunla birgə olmuş, onun taleyini yaşamış, üzleşdiyi problemlərlə qarşılaşmışdır. O, xalqın ən ağır gün-

lərində belə onun milli mənliliyini, xoşbəxt gələcəyə olan inamını qoruyub möhkəmləndirmişdir. Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, bütün bu səbəblərə görə də "xalqımıza ulu babalardan miras qalan bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu, onun müqəddəs vətəndaşlıq borcudur".

Əvvəlki əsrlərdə olduğu kimi XIX əsrdə Azərbaycan dilinin dünya dilləri arasında ən kamil dillərdən biri olduğu haqiqətini bir çox xalqların görkəmi

HEYDƏR ƏLİYEV - 90

Sidqi, Nəriman Nərimanov, Üzeyir Hacıbəyov, Abdulla Şaiq və başqalarının xidmətlərini qeyd etmək lazımdır".

Bir məqalə çərçivəsində bunlardan bəziləri haqda bir qədər ətraflı fikir söyləməyi lazım bilirəm.

Heydər Əliyevın həmin fərmanında ilk öncə məşhur maarifçi, Kazan

diqqətini cəlb edirdi. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, 30-40-cı illərdə yerlərdə tərtib edilən dərslilər Peterburq Elmlər Akademiyasına rəyə göndərilərkən, mütəxəssislər hər dəfə Mirzə Kazımbəyın bu dərsliyinin üstünlüyünü qeyd edir, o cümlədən akademik X.Fren ilə B.Dorn Azərbaycan dilinin tədrisində ondan istifadə etməyi məsləhət görürdülər.

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLİLƏRİMİZ MİLLİ SƏRVƏTİMİZDİR

nümayəndələri də dənə-dənə etiraf etmişlər. Onlar öz əsərlərində bu dilli XIX əsrdə Avropada geniş yayılmış fransız dili ilə müqayisə edərək, onu Avrasiyanın hər tərəfində işlənən bir dil kimi yüksək qiymətləndirmişlər. Məşhur dekabristlərdən olan A.B.Bestujev Marinski 1831-ci ildə "Tiflisskiye vedomosti" qəzetinə dərc etdirdiyi bir məqaləsində yazırdı: "Fransız dili ilə Avropanı dolaşmaq mümkün olduğu kimi, bu dillə də Asiyayı başdan-başa dolaşmaq olar". Məşhur erməni pedaqoqu X.Abovyan isə Azərbaycan dilini belə qiymətləndirmişdir: "Səmilliyinə, ahəngdarlığına, ləfəzəliyyəsinə, səriyyətinə görə tatar (Azərbaycan - H.Ə.) dilli qrammatik cəhətdən başqa dillər arasında demək olar ki, yeganədir".

Bütün bunlara görədir ki, bu dil müstəqil bir fənn kimi Qafqazın Tiflis, İrəvan, Dərbənd, Kutaisi, Stavropol, Qori və b. şəhərlərində açılan dövlət məktəblərinin (qəza məktəbləri, gimnaziyalar və b.) tədris planlarına daxil edilmişdir. Digər millətlərdən olan şagirdlərin bu dili öyrənməsinə xüsusi fikir verilir. Bu səbəbdən də bu dilin tədrisi ilə məşğul olan müəllimlər Azərbaycan dilinə aid bir sıra dərslilər və dərs vəsaitləri yazıb nəşr etdirmişlər.

Heydər Əliyevın yuxarıda adını çəkdiyimiz fərmanında XIX əsrin ortalarından etibarən Azərbaycan dilinə aid dərslilər yazan o dövrün görkəmli maarifçilərinin adları bir-bir qeyd olunur. Orada deyilir: "Azərbaycan dilinə dair ilk dərslilərin yazılmasında o dövrün görkəmli maarifçiləri Mirzə Kazım bəy, Mirzə Şəfi Vəzəh, Seyid Əzim Şirvani, Aleksey Cernyayevski, Mirzə Əbülfəhən bəy Vəzirov, Seyid Ünsüzadə, Rəşid bəy Əfəndiyev, Sultan Məcid Qənizadə, Məmmədağa

universitetinin türk-tatar dili kafedrasının müdiri, özünün "Azərbaycan məktəbi"ni yaratmış, məşhur şərqşünas professor Mirzə Kazımbəyın (1802-1870) adı çəkilir.

Akademik Ramiz Mehdiyevın "Müasir Azərbaycan milli ideyanın təəcəssümü kimi" adlı məqaləsində deyildiyi kimi "İranla müharibə nəticəsində 1828-ci ildən Rusiya imperiyasının tərkib hissəsinə çevrilmiş Şimali Azərbaycanda XIX əsrin ikinci yarısından etibarən dini identiklikdən Azərbaycan milli ideyasının formalaşmasının başlanğıcı olan etnik identikliyə keçid ideyası bu məkənda ideya axtarışlarının mərkəzində dayanmışdır. Bu dövrdə ən ümdə məqsəd etnik şüurun dini diğər ayrılması ideyası idi. XIX əsrin A.A.Bakıxanov, M.F.Axundzadə, Mirzə Kazımbəy kimi mütəfəkkirləri bu yöndə çalışırdılar".

Bu mənada Mirzə Kazımbəyın 1839-cu ildə çap etdirdiyi məşhur "Türk-tatar dilinin qrammatikası" adlı dərsliyinin meydana gəlməsi, Azərbaycan dilinin əhəmiyyətli olmasından xəbər verir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Mirzə Kazımbəyın "Qrammatika"sının bir nüsxəsi şəxsən çara təqdim edilmiş və çar II Nikolay tərəfindən Kazımbəy briyant üzükə mükafatlandırılmış, 1841-ci ildə Rusiya Elmlər Akademiyasının "Demodov mükafatı"na layiq görülmüşdür.

Mirzə Kazımbəy bu əsəri ilə Rusiya Türkologiya elmində dönüş yaratmışdır. Geniş biliyə və istedadla malik olan professor Mirzə Kazımbəyın 1839-cu ildə nəşr edilən bu dərsliyi özünü emiliyi ilə o dövrdə tərtib və nəşr olunmuş bütün dərslilərdən çox-çox üstün olub, şərqşünasların

Cənubi Qafqaz, o cümlədən Azərbaycanadakı dövlət məktəblərində Azərbaycan dilinin tədrisi üçün professor M.Kazımbəyın kitabına olan ehtiyac nəticəsində bu kitab 1846-cı ildə Peterburqda yenidən nəşr edilərək məktəblərin istifadəsinə verilmişdir.

Gürcüstan Respublikası Mərkəzi Dövlət Arxivindəki sənədlərdə 1854-cü ildə Şamaxı qəza məktəbinin əsaslı kitabxanasında saxlanılan dərslilərin siyahısında professor Mirzə Kazımbəyın həmin kitabının da adı vardır (1839-cu il nəşri). O vaxtlar Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qəza məktəblərində Azərbaycan dilinin tədrisində bu kitabdan dəyərli bir vəsait kimi geniş istifadə edilmişdir.

Heydər Əliyevın hörmətli adını çəkdiyi dərslilər müəlliflərindən biri də Mirzə Şəfi Vəzəhdır (1792-1852). XIX əsrdə Qərbi Avropada və Rusiyada böyük şöhrət qazanan, Azərbaycanda ilk maarifçilik ənənələrinin formalaşmasında xüsusi rolu olan əsas nümayəndələrindən biri M.Ş.Vəzəh keçmiş tələbəsi olan M.F.Axundzadənin köməyi ilə 1840-cı il noyabr ayının 24-də Tiflis qəza məktəbinə Azərbaycan dili müəllimi vəzifəsinə təyin olunmuş, 1850-ci ilin yanvarından ömrünün sonunadək Tiflis gimnaziyasında Azərbaycan dili müəllimi vəzifəsində çalışmış, bacarığı və mərdliyi ilə fərqlənmişdir.

Qafqaz Təhsil Dairəsinin poçepiteli A.R.Nikolai və Qafqaz sərdarı knyaz M.S.Vorontsovun təklifi ilə 1850-ci ildə həmin gimnaziyanın Şərq dilləri müəllimi İ.I.Qriqoryev ilə birlikdə yazdıqları "Kitabi-türki" adlı dərslilər müntəxəbat olub, qəza məktəbləri və gimnaziyalarda oxuyanlar üçün nəzərdə tutulmuşdu.

(ardı 2-ci səhifədə)

Azərbaycan dili dərsliklərimiz - milli sərvətimizdir

(əvvəli 3-cü səhifədə)

HEYDƏR ƏLİYEV - 90

Mətnlər 26 bölmədə cəmləşdirilmişdir. Birinci bölmə təlim və oyun şeyləri adı altında "məktəb, lövhə, uşaqları məktəbə şövqləndirmək, kitab və kağız, karandaş" və s. başlıqları ilə kiçik mətnlərlə başlanır. Qiraət materialı kiçik lətifələr, təmsillər, atalar sözləri və zərb məsəllərdən istifadə edilmişdir. Birinci hissədə olduğu kimi, "Vətən dili"nin ikinci hissəsinə də heç bir şəkildə daxil edilməmişdir. Bu da o dövrün mətbəə çətinlikləri ilə əlaqədar idi.

"Vətən dili"nin birinci hissəsi kimi, ikinci hissəsi də K.D.Uşinskinin pedaqoji prinsiplərinin təsiri altında yaranmışdı. Bununla belə, müəlliflər yerli şəraitə müvafiq bəzi mətnləri kitaba daxil etməklə onun orijinallığını saxlamışlar.

K.D.Uşinskinin "Ana dili" dərsliyinin nümunəsi əsasında tərtib edilmiş bu dərsliklər, Firudin Köçərlinin yazdığı kimi, o zamana qədər fars dilində mövcud olan çərəkə əsasında, yəni hərfləri höccələmək üsulu ilə dərs keçən Azərbaycan məktəblərində tamamilə yeni bir islahat əmələ gətirdi. Demək olar ki, Çernyayevski ilə Vəlibəyovun kitabı və zəhməti sayəsində "azərbaycanlılarda da pedaqoji iş elmi zəmində aparılmağa başlandı". A.O.Çernyayevski ilə Vəlibəyovun "Vətən dili" dərsliyi sonralar yenidən çap olunaraq Azərbaycan dilinin tədrisində geniş istifadə olunmuşdur.

Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, bu kitab hələ neçə-neçə alimin tədqiqat obyektinə çevriləcək və gələcək nəsillərə çatdırılacaqdır. Belə gənc tədqiqatçı alimlərdən biri də Vüqar Qaradağlıdır. Uluların və varislərin yolu ilə addımlayan, Qaradaği nəslinin şərəfli övladlarından olan Vüqar Qaradaği ulu babasının adını bir daha yad etməklə, onun ruhunu da şad etmişdir. "Vətən dili" dərsliyini nəfis, orijinal bir şəkildə çap etdirən bu gənc alim kitabın ilk səhifəsini bu sözlərlə başlayır: "A.O.Çernyayevski, S.Vəlibəyov, F.Köçərli, ulu babam Həsənəliyə xan Qaradağski (Qaradaği) və R.Əfəndiyevin əziz xatirəsinə ithaf olunur".

Mən bu addımı atmış, Qaradaği şəcərəsinin layiqli davamçısı olan şərqşünas alimi alqışlayır, təşəkkür edir, çox sağ olun deyir və gələcək tədqiqatlarında uğurlar arzulayıram.

Nəticə olaraq qeyd edək ki, haqqında bəhs etdiyimiz Azərbaycan dili dərsliklərimiz özünün tarixi rolunu oynamış, dilimizin tədrisində və təbliğində, onun lüğət fondunun zənginləşməsində, ən vacibi isə ana dilimizin qorunub saxlanılmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu dərsliklər xalqımızın milli sərvətidir, xalqımızın milli-mənəvi dəyəri-

ləridir. Bu sərvəti və dəyəri qorumaq və yaşatmaq bizim müqəddəs borcumuzdur. Mən, XIX əsr Azərbaycan məktəbinin bir tədqiqatçısı kimi keçən əsrin 60-70-ci illərində müxtəlif arxivlərdən əldə etdiyim dərsliklərimizin bəzilərini müasir əlifbaya çevirərək öz hesabıma nəşr etdirdim. Lakin bu bir həvəskar tədqiqatçı işi ilə məsələni tam həll etmək müşkül məsələdir. Fikrimizcə bu dərslikləri birə-birə əldə etmək, onu dövlət və ya Təhsil Nazirliyi səviyyəsində latın qrafikində çap etdirərək oxucu kütləsinə çatdırmaq yerinə düşərdi. Nəzərə alaq ki, bu dərsliklər yalnız tarixi xarakter daşımır. Onlar bu gün yüksək ixtisaslı müəllim kadrlarının hazırlanmasında da iştirak edirlər. Belə ki, bu gün dövlət pedaqoji universiteti, müəllimlər institutlarının tədris planlarında və proqramlarda xüsusilə, dil və ədəbiyyatın tədrisi metodikası, həmçinin pedaqogika tarixi fənlərinin tədrisində bu dərsliklər barəsində tələbəyə bilgi vermək tələb olunur.

Lakin təəssüf hissi ilə qeyd etməliyik ki, bu dərsliklər barəsində nəinki oxuyanların, heç oxudanların da məlumatı yoxdur və ya dayazdır. Bu fənləri tədris edənlər bu dərsliklərin üzünü belə görmədiklərindən onların başındakı bilik dumanlıdır. Müəllimin başında bilik dumanlı olarsa, tələbənin başında bir zülmət əmələ gələr. Odur ki, müəllimin başından dumanı, tələbənin başından isə zülməti rədd etməyə üçün bu kitabları geniş oxucu kütləsinin istifadəsinə vermək günümüzün aktual problemidir.

Xalqımızın zəngin milli və ümumbəşəri elmi-pedaqoji dəyərlərini tədqiq etmək, onları üzə çıxarmaq, onlara yeni nəfəs vermək, gənc nəslin elmi-pedaqoji biliyinin artırılması işində ondan istifadə etmək bütün zamanlarda olduğu kimi bu gün də aktualdır.

Əsrlərdən bizə miras qalmış milli-mənəvi dəyərlər nəinki təkcə müasir milli mövcudluğumuzun, həm də siyasi mövcudluğumuzun, dövlətçiliyimizin qarantına çevrilməlidir (Heydər Əliyev).

*Hüseyn ƏHMƏDOV,
ADPU-nun kafedra müdiri,
pedaqoji elmlər doktoru, professor, SSRİ PEA-nın müxbir üzvü, Azərbaycan SSR-nin əməkdar ali məktəb işçisi, Rusiya Dövlət Təhsil Akademiyasının xarici üzvü, Heydər Əliyev adına "Əsrin Akademiyası"nın həqiqi üzvü, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdcüsü*